

Data przesłania artykułu: 13 VII 2021

Data przyjęcia artykułu do druku: 19 X 2021

DOI: <https://dx.doi.org/10.12775/AKZ.2021.009>

MAŁGORZATA STRZELECKA

(Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu)

MATERIAŁY ARCHIWALNE DO BADAŃ BIOGRAFICZNYCH LIDERÓW SPOŁECZNEGO RUCHU KATOLIKÓW ŚWIECKICH ZNAK

Słowa kluczowe

Jerzy Turowicz, Stanisław Stomma, „Tygodnik Powszechny”, miesięcznik „Znak”, miesięcznik „Więź”, ruch katolików świeckich Znak, Archiwum Jerzego Turowicza, Archiwum Akt Nowych, Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk

Keywords

Jerzy Turowicz, Stanisław Stomma, “Tygodnik Powszechny”, monthly magazine “Znak”, monthly magazine “Więź”, the movement of lay Catholics Znak, Archives of Jerzy Turowicz, Archives of New Records, Central Office of Press Control of Publications and Spectacles

Streszczenie

Autorka wskazuje na wyzwania, ale i konieczność prowadzenia szerokiej kwerendy w archiwach państwowych, kościelnych oraz prywatnych, stojące przed historyka-

Małgorzata Strzelecka, prof. UMK, historyk XX w., dydaktyk, pracownik naukowo-dydaktyczny Instytutu Historii i Archiwistyki. Tematyka badawcza: historia Polski XX w.; elity intelektualne skupione wokół redakcji dwóch krakowskich periodyków „Tygodnika Powszechnego” i miesięcznika „Znak”; źródła autobiograficzne: rękopisy, dzienniki, wspomnienia, listy, korespondencja. Autorka m.in. *Między minimalizmem a maksymalizmem. Dylematy ideowe Stanisława Stommy i Janusza Zabłockiego* (Toruń 2015).

E-mail: mst@umk.pl

ORCID ID: 0000-0001-9018-4875

mi dziejów najnowszych w kwestii podejmowania badań biograficznych. W zakresie metodologii badań wnosi postulat konieczności prowadzenia wszechstronnych, a nie jednostronnych badań wybiórczych czy też wykluczających, wprowadzania w pracach naukowych tzw. bibliografii selektywnej. Definiuje grupę krakowskiego Znak skupioną w latach 1945–1953 wokół dwóch periodyków: „Tygodnika Powszechnego” i miesięcznika „Znak”, a także środowisko Znak w latach 1957–1976 zogniskowane w ogólnopolskim ruchu katolików świeckich. Dla przejrzystości analizy autorka koncentruje się na dwóch liderach, jednak omawiane zasoby archiwów zawierają źródła do analizy aktywności praktycznie wszystkich liderów ruchu, których łączyły ze sobą szczególne więzi i powiązania. Autorka podjęła się opisu rozległości oraz rozproszenia poznawczej spuścizny aktowej, dokumentującej aktywność katolików należących do nurtu tzw. katolicyzmu otwartego. Przegląd archiwów objął wybrane archiwalia wiodących uniwersytetów II Rzeczypospolitej, Archiwum Kurii Krakowskiej, Archiwum Jerzego Turowicza, Archiwum IPN, Archiwum Akt Nowych oraz wybranych archiwów online.

Summary

Archival materials for biographical studies of the leaders of the social movement of lay Catholics Znak

The author points out the challenges, but also the need to conduct extensive research in state, church and private archives, faced by historians of recent history when it comes to undertaking biographical research. It defines the Krakow Znak group focused in the years 1945–1953 around two periodicals: “Tygodnik Powszechny” and the monthly “Znak”, as well as the Znak community in 1957–1976 focused on the Polish lay Catholic movement. The author undertook an analysis of the size and cognitive content of the record legacy documenting the activity of Catholics belonging to the so-called open Catholicism. The archives review included: selected archives of the leading universities of the Second Polish Republic, Archives of the Krakow Curia, Archives of Jerzy Turowicz, Archives of the Institute of National Remembrance, Archives of New Records and selected online archives.

W ostatnich latach zainteresowanie biografistyką przeżywa swoisty renesans zarówno wśród historyków, jak i czytelników oczekujących na nowe, naukowo opracowane biografie. Badania nad indywidualnościami polskiego życia publicznego są dla historyków najnowszych dziejów zachętą do podejmowania nowych analiz, przyczyniających się niewątpliwie do pełniejszego poznania, ale i zrozumienia historii Polski XX i XXI w. Biografie intelektualne wybitnych jednostek, przygotowywane na podstawie udostępnianych nowych zbiorów archiwalnych, umożliwiają odtworzenie kolejnych etapów ich życia umysłowego, a także analizę skutków działalności publicznej. Przynoszą również wiele interesujących wniosków i spostrzeżeń dla zrozumienia wydarzeń minionych oraz współczesnych.

Badanie aktywności intelektualnej i społecznej katolików świeckich w czasach PRL należy do przedsięwzięć wpisujących się w nurt współczesnych badań nad relacjami panującymi między Kościołem, w szczególności hierarchiami Kościoła katolickiego w Polsce, a komunistycznym obozem władzy. Podejmowane są nowe badania prowadzone między innymi przez Instytut Pamięci Narodowej w ramach centralnego projektu badawczego pt. *Władze komunistyczne wobec Kościoła i związków wyznaniowych w Polsce 1944–1989*. Opublikowano wiele ważnych opracowań naukowych¹. Fundamentalne znaczenie ma zamysł wydania w dwudziestu siedmiu tomach codziennych zapisków *Pro memoria* prowadzonych przez prymasa Stefana Wyszyńskiego². Dotychczas ukazało się dziewięć tomów, które dla historyków XX w., badaczy środowisk katolickich, w szczególności ruchu Znak, stają się kapitalnym punktem odniesienia dla podejmowanych nowych projektów naukowych.

W zakresie metodologii współczesnych badań biograficznych ważny pozostaje nadal postulat konieczności prowadzenia licznych kwerend w różnorodnych archiwach, których pokłosiem staną się wszechstronne analizy ujęte w formę rzetelnych opracowań naukowych. Warto w tym miejscu przytoczyć kilka refleksji z zakresu metodologii badań biograficznych, które wskazują na konieczność pogłębionych analiz równoległych w wielu jednostkach archiwalnych równocześnie. Już wiele lat temu Emanuel Rostworowski zwracał uwagę, iż biografia powinna być osadzona na tle epoki i swobodnie penetrować różne dziedziny aktywności jednostki na przestrzeni kilkudziesięciu lat³. Nic na aktualności nie straciło także spostrzeżenie Jerzego Jedlickiego, który przekonywał, iż: „żywołność biografistyki należy mierzyć nie tylko jej zdolnością do trwania, ale też zdolnością do transformacji i służenia nowym potrzebom”⁴. W tym kontekście ważne, aczkolwiek prowokacyjne, wydaje się pytanie Jerzego Eislera opublikowane na łamach „Polish Biographical Studies”: „Dlaczego nie lubimy biografii dotyczących osób z czasów PRL?”. W jego ocenie badania biograficzne w odniesieniu do postaci żyjących w okresie Polski Ludowej pozostają nadal niedostatecznie rozwiniętą częścią podejmowanych

¹ M.in.: Kucharski, *Komuniści i Watykan*; Łatka, *Episkopat Polski*; Kucharski i Misiejuk, *Sobór oczami polskich komunistów*; Ptaszyński i Sikorski, *Sensus catholicus*.

² Wyszyński, *Pro memoria: 1953*; Wyszyński, *Pro memoria: 1953–1956*; Wyszyński, *Pro memoria: 1956–1957*; Wyszyński, *Pro memoria: 1958*; Wyszyński, *Pro memoria: 1959*; Wyszyński, *Pro memoria: 1960*; Wyszyński, *Pro memoria: 1961*; Wyszyński, *Pro memoria: 1962*.

³ Rostworowski, „Biografia, biogram, historia”, 355.

⁴ Jedlicki, „Autorzy i bohaterowie”, 726.

współcześnie analiz historycznych⁵. Zauważał, iż mimo ogólnego wzrostu zainteresowania biografiami „w ciągu ćwierćwiecza III Rzeczypospolitej zaledwie około dwudziestu (co przeciętnie oznaczało mniej niż jedną na rok!) ważnych i znaczących postaci ze sceny politycznej w tamtym okresie doczekało się na swój temat – lepszych lub gorszych, większych lub mniejszych, naukowych lub popularnonaukowych – całościowych opracowań o charakterze monograficznym”⁶.

Ważna we współczesnym dyskursie wydaje się także konkluzja Eryka Krauckiego oceniająca stan aktualnych badań biograficznych, którą warto przytoczyć w większym fragmencie:

Zmiana, która nastąpiła w polskiej biografistyce po 1956 roku, była w pierwszej kolejności próbą (skuteczną!) wyzwolenia się z dogmatycznych nakazów, jakie narzucono jej w epoce stalinowskiej. Nie znaczy to, że automatycznie nastąpił powrót do dawnych, tradycyjnych form i ujęć żywotopisarskich. Marksizm, w swym nieortodoksyjnym wydaniu, ale też strukturalizm stały się dla wielu historyków ciekawą inspiracją, posuwającą pomysły niebanalne, których nie można było zlekceważyć. Tym bardziej że ich absorpcja, jak też twórcze przetwarzanie, sytuowała polskich badaczy w głównym nurcie zachodnioeuropejskiej humanistyki. Natomiast wpływ nauki radzieckiej stał się zupełnie marginalny, a w dyskusjach o przyszłości biografistyki nie widać go zupełnie. Badacze zajmują się w nim przede wszystkim odnową gatunku, starając się z jednej strony uczynić go mniej „archaicznym”, z drugiej zaś szukają sposobu, aby stał się on pomostem między nimi a czytelnikiem masowym. W mniejszym stopniu historyków zajmowała presja ideologiczna, którą odczuwać musiał przecież każdy zajmujący się badaniami historycznymi w tamtej epoce, zwłaszcza ci, którzy poruszali się w obszarze dziejów najnowszych. To z pewnością efekt (auto)cenzorskich ograniczeń, ale też, jak się wydaje, dobre zrozumienie sytuacji i niechęć do podejmowania kwestii, których sami historycy rozwiązać nie mogli. W latach 70. i 80. XX wieku zaczyna się zresztą mówić na ten temat coraz więcej, co świetnie pokazuje, jakie znaczenie dla nauk historycznych, również samej biografistyki, mają zmiany zachodzące w obszarze polityki państwowej. Jest jeszcze jedna rzecz, która rzuca się w oczy [...] w omawianych dyskusjach. Otóż duża świadomość metodologiczna nie idzie w parze z prakty-

⁵ Eisler, „Dlaczego nie lubimy biografii”, 40.

⁶ Ibid.

ką pisarską. Odpowiedzią na zgłaszane przez badaczy postulaty nie są nowatorskie monografie – ich liczba pozostaje niewielka i w ciągu dziesięcioleci wciąż przywołuje się te same nazwiska i te same książki – co świadczyć może o tym, że „zwrot biograficzny” w polskiej nauce lat 1956–1989 się nie dokonał⁷.

Na tle tak krytycznej oceny współczesnych badań nad biografiami warto w tym miejscu przytoczyć jeszcze kilka ponadczasowych wskazówek Rostworowskiego, który stwierdzał, iż „najbardziej ambitna biografia to portret człowieka na tle epoki czy też epoka pokazana poprzez człowieka”⁸. Przekonywał, iż los człowieka nie może być oderwany od kontekstu epoki, musi być osadzony w czasach, w których przyszło mu żyć i aktywnie uczestniczyć w życiu publicznym. Dopiero tak przeprowadzona analiza pozwala na pełne zrozumienie przeżywanych przez niego dylematów w podejmowaniu decyzji w sprawach publicznych. Rostworowski przestrzegał również przed formułowaniem łatwych i uproszczonych, w szczególności jednostronnych sądów, a także przed pokusą wejścia historyka w rolę sędziego czy hagiografa. Odwołując się do fundamentów warsztatu historyka, przypominał, iż poważna biografistyka winna być prowadzona w oparciu o rozległą bazę źródłową. W jego przekonaniu „sukces wszechstronnie pojętej biografii zależy przede wszystkim od podstawy źródłowej. Musi być ona wystarczająco bogata. O trafnym wyborze decyduje więc nie tyle ranga osiągnięć bohatera, co pozostała po nim spuścizna. Często wybitne jednostki obrastają wszechstronnymi i dostępnymi przekazami źródłowymi. Nie zawsze tak jest. Ranga jednostki decyduje jednak o tym, że należy się jej monograficzne opracowanie w zakresie tego, co osiągalne. Trzeba więc pisać żywoty sławnych mężów, choćby zawierały one wiele luk i ograniczały się tylko do pewnych oświetlonych źródłami dziedzin ich publicznej działalności. Będą to biografie mniej atrakcyjne i mniej inspirujące, ale potrzebne i wymagające od badacza cierpliwego układania kamyków do zdekomponowanej mozaiki”⁹.

Idea podejmowania nowych badań biograficznych nad rozproszonymi w wielu archiwach źródłami dokumentującymi aktywność społeczno-polityczną działaczy ruchu katolików świeckich Znak zasługuje ze wszech miar na uwagę. Zdeponowane w różnych ośrodkach zasoby archiwaliów mogą posłużyć do opracowania biografii przedstawicieli tego nurtu katolicyzmu spo-

---

⁷ Krasucki, „Dyskusje polskich historyków”, 36–7.

⁸ Rostworowski, „Biografia, biogram, historia”, 355.

⁹ Ibid.

łecznego. Mogą stanowić także bazę źródłową dla informacji związanych z aktywnością podejmowaną w latach 1945–1989 i współcześnie przez wielu intelektualistów, twórców szeroko rozumianej kultury w Polsce.

Genezy ukształtowanego w 1957 r. ogólnopolskiego ruchu Znak poszukujemy w Krakowie, gdzie od marca 1945 r. katolicy zaczęli skupiać się wokół redakcji „Tygodnika Powszechnego”¹⁰, a od 1946 r. także miesięcznika „Znak”¹¹. Obie redakcje, odrębne byty, w sprawach zasadniczych zajmujące stanowisko wspólne, zogniskowały wokół siebie ludzi zróżnicowanych pod względem pochodzenia społecznego, ale w szczególności rodowodu ideowego. Redakcja „Tygodnika Powszechnego” zaproponowała katolikom jedną z trzech formuł obecności w życiu publicznym odradzającej się po wojnie Rzeczypospolitej. Zespół krakowskich publicystów niezależnie od koncepcji „Tygodnika Warszawskiego”, przyjmującego kurs najbardziej opozycyjny, bo nastawiony na ostrą polemikę i zderzenie w dyskusjach z marksistami, oraz tygodnika „Dziś i Jutro”, deklarującego wierność katolicyzmowi i pełną akceptację reform obozu władzy, zaproponował gotowość do współpracy z władzami poprzez szukanie kompromisu w budowie nowego ładu społeczno-politycznego, przy zach-

¹⁰ Jerzy Turowicz należał do współtwórców „Tygodnika Powszechnego”. Początkowo wspierał jedynie ks. Jana Piwowarczyka, ale od momentu odejścia księdza z redakcji w 1951 r. do stycznia 1999 r. kierował zespołem samodzielnie. Tygodnik ukazuje się do dziś, z dwiema przerwami w latach 1953–1956, 1981–1982; pierwsza przerwa nastąpiła wtedy, gdy władze przekazały periodyk zespołowi sformowanemu przez Bolesława Piaseckiego i PAX, druga spowodowana wprowadzeniem stanu wojennego. Następcą Turowicza został ks. Adam Boniecki (1999–2011), który z kolei przekazał stanowisko redaktora naczelnego Piotrowi Mucharskiemu. Obecnie ks. Boniecki pisze wstępniaki i pełni funkcję Redaktora Naczelnego Seniora; zob.: Boniecki i Mucharski, „Stara miłość nie rdzewieje”, 22–4.

¹¹ Stanisław Stomma w 1946 r. stanął na czele zespołu redagującego miesięcznik „Znak”, który nawiązywał do linii ideowej przedwojennego Stowarzyszenia Katolickiej Młodzieży Akademickiej „Odrodzenie”. Miesięcznik kierowany był do węższego grona odbiorców, głównie intelektualistów oczekujących pogłębianych rozważań inspirowanych katolicką myślą społeczną. Stomma formalnie został redaktorem naczelnym wspólnie z Hanną Malewską, gdy pierwszy redaktor naczelny „Znaku” – Jerzy Radkowski – niespodziewanie wyjechał za granicę. Pozostał na tym stanowisku do zamknięcia pisma w 1953 r. Na łamach miesięcznika Stomma opublikował artykuł, który – po burzliwych dyskusjach – został uznany za programowy dla krakowskiego środowiska, a później dla całego ruchu społecznego Znak. W latach 1957–1976 Stomma koncentrował się na pracy przewodniczącego Koła Poselskiego Znak w Sejmie PRL. Redakcją „Znaku” kierowali kolejno: Jacek Woźniakowski (1957–1959), Hanna Malewska (1960–1973), Bohdan Cywiński (1973–1977), Stefan Wilkanowicz (1978–1994), Jarosław Gowin (1994–2005), Michał Bardel (2006–2009), a od 2010 r. reprezentuje ją Dominika Kozłowska.

waniu własnej tożsamości ideowej oraz deklarowaniu braku akceptacji dla ideałów marksistowskich. To, co wyróżniało grupę „Tygodnika Powszechnego” spośród innych grup katolików świeckich, była gotowość do odmówienia współpracy w przypadku konfrontacji ideowej oraz do zakończenia działalności publicznej. Podkreślić należy, iż krakowski tygodnik, obok paryskiej „Kultury”, był jedynym polskim czasopismem, którym od początku istnienia – przez 54 lata – kierował jeden człowiek. A w socjalistycznej PRL był zjawiskiem nowym, bo otwierającym łamy katolickiego periodyku dla ludzi kultury niezależnie od deklarowanej przez nich konfesji.

W latach 1945–1953 „Tygodnik Powszechny” cieszył się opinią najpoważniejszego katolickiego organu prasowego zarówno w kręgach katolickiej inteligencji, jak i wśród władz państwowych. Pozycję tę utrzymał po wznowieniu działalności w 1956 r. Wysoki poziom publicystyki i niezależność w formułowaniu opinii wśród ukazującej się prasy katolickiej zachował także w latach 1957–1976, gdy w wyniku porozumienia katolików z wielu ośrodków (w szczególności Warszawy, Krakowa, Lublina) doszło do utworzenia szerszego środowiska skupionego w ruchu Znak.

Na fali popaździernikowej odnowy władze wyraziły zgodę na wznowienie działalności krakowskich periodyków, a także powstanie pięciu Klubów Inteligencji Katolickiej (w Warszawie, Krakowie, Wrocławiu, Poznaniu i Toruniu). Przedstawicielom ruchu przyznano także pięć mandatów poselskich w Sejmie PRL oraz stanowisko członka Rady Państwa dla przewodniczącego ruchu, którym został Jerzy Zawieyski. W latach 1957–1976 dla podkreślenia krakowskich korzeni ideowych ruchu, a także autorytetu i doświadczenia liderów z Krakowa, nadano mu nazwę Znak. Katolicy z Warszawy uzyskali od władz koncesję na wydawanie kolejnych nowych periodyków, w 1958 r. miesięcznika „Więź”¹²,

---

¹² Tadeusz Mazowiecki i Janusz Zabłocki współtworzyli miesięcznik „Więź”, którego pierwszy numer ukazał się w lutym 1958 r. Wzorem francuskiego „Esprit” twórcy „Więzi” odrzucali formułę pisma katolickiego, definiując je jako personalistyczne, otwarte dla wszystkich pragnących wyrażać na jego łamach swoje poglądy; zob. Mazowiecki, „Pozycje i praca środowiska”, 8–10; Zabłocki, *Dzienniki*, 123, 130. Na łamach „Więzi” pragnęli propagować nurt reform demokratycznych, ale zarazem personalistyczno-socjalistycznych, w konsekwencji przekształcając stosunek katolików do socjalizmu. Mazowiecki jako redaktor naczelny stanął na czele periodyku, natomiast Zabłocki nie przyjął wówczas stanowiska zastępcy. Objął tę funkcję dopiero w 1961 r., gdy Mazowiecki został posłem na Sejm i członkiem Koła Poselskiego Znak. Zabłocki związany był z miesięcznikiem do czasu, kiedy zaczął budować własne środowisko skupione wokół Ośrodka Dokumentacji i Studiów Społecznych (dalej: ODiSS), natomiast Mazowiecki, pomimo pracy w Sejmie, pozostał na stanowisku redaktora naczel-

z kolei w 1969 r. dwumiesięcznika, później zaś miesięcznika, „Chrześcijanin w Świecie”¹³.

Od początku działalności w publicystyce „Tygodnika Powszechnego” dominowały idee otwartości i dialogu w krzewieniu katolicyzmu otwartego oraz w dążeniu do zrozumienia czasu i znalezienia w nim miejsca dla katolików. Dzięki korzeniom, które do redakcji wniósł ks. Jan Piwowarczyk, wywodzący się z formacji chrześcijańsko-demokratycznej, oraz Jerzy Turowicz, wychowanek formacji Stowarzyszenia Katolickiej Młodzieży Akademickiej „Odrodzenie” (SKMA „O”), dialog wśród publicystów był burzliwy – na tyle, na ile pozwalała na to cenzura rewolucyjna. Publicyści obu krakowskich periodyków pragnęli propagować przedwojenne ideały humanizmu chrześcijańskiego w powojennej rzeczywistości. W zespole Turowicza dominowała fascynacja filozofią tomizmu, a neotomizm, zaczerpnięty od Jacques’a Maritaina, Henriego Bergsona, Emmanuela Mouniera, stanowił pomost do otwarcia się na poglądy społeczne lewicy. Publicyści wiarę wiązali z kulturą, otwierając religię na problemy kultury.

Niezależnie od faktu formułowania przez współczesnych historiografów niejednoznacznych ocen postaw ludzi związanych z krakowskimi periodyka-

---

nego do 1981 r. Jego następcami byli kolejno: Wojciech Wieczorek (1981–1989), Stefan Frankiewicz (1989–1995), Cezary Gawryś (1995–2001). Obecnie redaktorem naczelnym jest Zbigniew Nosowski; Zabłocki, *Dzienniki*, 58; Zabłocki, „Mazowiecki, mój przeciwnik (24)”, 6; Zabłocki, „Mazowiecki, mój przeciwnik (30)”, 10.

¹³ Janusz Zabłocki należał do współtwórców ukazującego się od września 1969 r. organu prasowego ODiSS – dwumiesięcznika „Chrześcijanin w Świecie – Zeszyty ODiSS”, wychodzącego później jako miesięcznik, a od nr. 2 (III–IV) z 1976 r. ponownie jako dwumiesięcznik, który ukazywał się do 1997 r. (z przerwami w latach 1990–1991, 1993, 1995). W stopce pierwszego numeru napisano, iż odpowiedzialność za pismo ponosi kolegium, którego redaktorem naczelnym jest Zabłocki, jednakże od drugiego numeru funkcję tę formalnie pełnił Rudolf Buchała. Redaktorami naczelnymi periodyku byli także Jerzy Skwara i Piotr Nitecki. Zabłocki należał do liderów skupionych wokół ODiSS, którzy na początku lat osiemdziesiątych utworzyli czasopismo „Ład” opatrzone podtytułem „Katolicki dwutygodnik społeczny”. „Ład” – funkcjonujący początkowo właśnie jako dwutygodnik, później jako tygodnik – ukazywał się w latach 1981–1995, z przerwą przypadającą na lata 1984–1986. Ideowo związany był z polskim ruchem chrześcijańsko-demokratycznym. W stopce pierwszego numeru zamieszczono informację, iż redaktorem naczelnym został Zabłocki, natomiast kolegium redakcyjne tworzyli: Waław Auleytner, Ryszard Bender, Janusz Bieniak, Janusz Boguszewski, Juliusz Braun, Rudolf Buchała, ks. Henryk Czepułkowski, Zygmunt Drozdek, Krzysztof Eychler, Włodzimierz Fijałkowski, ks. Joachim Kondziela, Maciej M. Łętowski, Piotr Nitecki, Jerzy Ozdowski, Hanna Przeciszewska, Jerzy Skwara, Czesław Strzeszewski, ks. Ryszard Śliwiński (asystent kościelny), Konstanty Turowski, Zbigniew Zieliński.

mi, w myśl których grupę tych publicystów zalicza się do tzw. miękkiej opozycji lub też obarcza zarzutami kolaboracji z obozem władzy¹⁴, należy zauważyć, iż krakowski tygodnik, na ile pozwalała mu na to cenzura, otwierał łamy dla propagowania myśli stojącej w opozycji do ideologii marksistowskiej. W latach 1945–1989 stał się ważną trybuną dla intelektualistów, przedstawicieli polskiej kultury, literatury, sztuki, nauki, którzy na jego łamach publikowali utwory, często ukrywając się pod pseudonimami, dzieląc się ze społeczeństwem namiastką swojej twórczości.

Należy zauważyć, iż do tej pory nie powstała naukowo opracowana monografia tego środowiska, które w latach 1945–1953 było początkowo skupione wokół redakcji dwóch krakowskich periodyków, a w latach 1957–1976 wyznaczało w szerszym ruchu Znak jeden z nurtów katolicyzmu społecznego w Polsce. Na uwagę natomiast zasługuje monografia podejmująca problem katolików świeckich w PRL pod niezwykle trafnym tytułem *Węzeł gordyjski*, oddającym istotę dylematów, z jakimi musieli się oni mierzyć w latach 1956–1989¹⁵. Wielu aktywnych działaczy nie doczekało się naukowo opracowanej biografii, niewielu takie opracowania posiada¹⁶. Opublikowano kilka szkiców nakreślających i popularyzujących aktywność niektórych znaczących postaci¹⁷. Zauważyć należy wydanie wielu interesujących wspomnień świadków wydarzeń z lat 1945–1989¹⁸. Mamy także niezwykle cenne dzienniki¹⁹ oraz publikacje zbiorowe²⁰. Jednakże zarówno szkice, jak i dzienniki czy wspomnienia należą do tej kategorii źródeł, które w badaniach biograficznych wymagają konfrontacji z dokumentami przechowywanymi w archiwach państwowych, kościelnych lub w zbiorach prywatnych.

¹⁴ M.in. zob.: Graczyk, *Cena przetrwania*; Czaczkowska, 1966. *Milenium*; Skibiński, *Odnowa tej ziemi*, 123.

¹⁵ Sikorski, *Węzeł gordyjski*.

¹⁶ M.in.: Strzelecka, *Między minimalizmem*, 440; Ptaszyński, *Stommizm*, 715; Kierys, *Polska Jasienicy*, 595; Brzeziecki, *Tadeusz Mazowiecki*, 605; Graczyk, *Od uwikłania*, 472; Korczyńska, *Jerzy Zawieyski*, 241; Sulkowski, „Pozwólmmy mówić prawdzie”, 411.

¹⁷ M.in.: Bonowicz, *Tischner*, 510; Bonowicz, *Tischner. Biografia*, 683; Gołąb, *Ostryga i łaska*, 359; Mamoń, *Cieszyć się życiem*, 159.

¹⁸ M.in.: Stomma, *Pościg za nadzieją*, 224; Stomma, *Trudne lekcje historii*, 217; Henelowa i Graczyk, *Bo jestem z Wilna...*, 215; Wielowieyski, *Losowi na przekór*, 639.

¹⁹ M.in.: Zawieyski, Jerzy, „[Dziennik 1955–1969 r.]”; Zawieyski, *Dzienniki 1955–1959*, 751; Zawieyski, *Dzienniki 1960–1969*, 956; Zabłocki, *Dzienniki 1956–1965*, 744; Zabłocki, *Dzienniki 1966–1975*, 1080; Zabłocki, *Dzienniki*, cz. 1, 759; Zabłocki, *Dzienniki*, cz. 2, 630; Kisielewski, *Dzienniki*, 975.

²⁰ M.in.: Ptaszyński i Sikorski, *Sensus catholicus*, 734; Sulikowska, *Stulecie urodzin*, 385; Wilkanowicz i Poniewierski, *Pamięć przyszłości*, 402.

Otwarcie archiwów Instytutu Pamięci Narodowej (centrali w Warszawie oraz oddziałów terenowych), a także przekazywanie do archiwów przez rodziny spuścizn po zmarłych aktywistach katolickich tego kręgu stwarzają konieczność podejmowania nowych badań. Przegląd zasobów archiwalnych w celu poszukiwania najdawniejszych śladów aktywności reprezentantów analizowanego środowiska lub osób z nimi współpracujących należy rozpocząć od archiwów uczelni wyższych wiodących uniwersytetów II Rzeczypospolitej. Intelktualiści związani z krakowskimi periodykami, skupieni początkowo w latach 1945–1953 wokół redakcji „Tygodnika Powszechnego”, później w latach 1953–1956 w saloniku Zofii Starowiejskiej-Morstinowej, a w latach 1957–1976 w ruchu Znak, należeli do pokolenia nazywanego w polskiej historiografii „pokoleniem Polski niepodległej”, które studia rozpoczynało w latach dwudziestych XX w., a w latach trzydziestych podejmowało pierwszą działalność publicystyczną i społeczną²¹. Ludzi z kręgu osób zbliżonego do liderów krakowskich periodyków, J. Turowicza i S. Stommy, w latach studiów połączyła więź wynikająca z aktywności podejmowanej w SKMA „O”. Z tej awangardowej organizacji ideowo-wychowawczej, działającej w akademickich środowiskach Lwowa, Wilna, Krakowa, Lublina, Warszawy, wywodziło się wielu działaczy katolickich, którzy po drugiej wojnie światowej decydowali o kierunkach rozwoju katolicyzmu społecznego w Polsce²². Archiwa uniwersyteckie gromadzące akta osobowe studentów, związane z przebiegiem studiów, zawierają niezwykle cenne zbiory dokumentujące inicjatywy i formy aktywności studentów podejmowane indywidualnie lub zespołowo w akademickich organizacjach społecznych, działających na uniwersytetach II Rzeczypospolitej.

W przypadku J. Turowicza i S. Stommy były to ośrodki akademickie oraz oddziały terenowe SKMA „O” we Lwowie, Wilnie oraz Krakowie. Akta dokumentujące pierwsze formy aktywności studenta J. Turowicza zawierają zbiory Archiwum Politechniki Lwowskiej, dziś zbiory Uniwersytetu Narodowego Politechniki Lwowskiej oraz Uniwersytetu Jagiellońskiego (UJ), a w przypadku S. Stommy są to archiwalia zgromadzone w Archiwum Uniwersytetu Stefana Batorego, dziś Archiwum Uniwersytetu Wileńskiego oraz UJ.

²¹ Wapiński, *Pokolenia Drugiej Rzeczypospolitej*, 286.

²² Przez tę formację ukształtowani zostali m.in. księża: Władysław Lewandowicz, Antoni Szymański, Stefan Wszyński, a także grupa świeckich: Adam Bilik, Czesław Strzeszewski, Antoni Chaciński, Stefan Swieżawski, Stefan Kaczorowski, Konstanty Turowski, Maria Dmochowska, Antoni Gołubiew, Jerzy Turowicz, Stanisław Stomma.

Akta osobowe J. Turowicza, w latach 1929–1934 studenta Politechniki Lwowskiej, dokumentują przebieg studiów we Lwowie przerwany w 1934 r. na skutek choroby. W aktach osobowych Archiwum UJ znajdujemy informacje o kontynuacji nauki w latach 1934–1939 na Wydziale Filozoficznym UJ, gdzie studiował filozofię i historię, uzyskując w 1939 r. absolutorium z historii.

W przypadku S. Stommy baza źródłowa jest bogatsza z uwagi na fakt, iż w latach 1928–1932 podjął on studia prawnicze, a po ich ukończeniu pod kierunkiem prof. Bronisława Wróblewskiego przygotował rozprawę doktorską z prawa karnego pt. *Wina i związek przyczynowy w rozwoju prawa karnego*, którą obronił w 1937 r. Z akt dowiadujemy się także o zatrudnieniu w latach 1933–1934 w charakterze aplikanta Sądu Okręgowego w Wilnie, a w latach 1933–1937 w administracji USB na stanowisku referenta rektora do spraw młodzieży. W 1938 r. podjął pracę na stanowisku starszego asystenta wolontariusza na Wydziale Prawa i Nauk Społecznych, u prof. B. Wróblewskiego, w Zakładzie Prawa Karnego²³. Otrzymał roczne zagraniczne stypendium naukowe ufundowane przez Fundusz Kultury Narodowej, od czerwca 1938 do lipca 1939 r. przebywał w Paryżu i Grenoble²⁴. W zasobie Archiwum UJ znajdujemy natomiast akta świadczące, iż S. Stomma 1 I 1946 r. powrócił do działalności naukowej na krakowskiej uczelni w Katedrze Prawa Karnego UJ²⁵. W 1947 r. habilitował się na podstawie rozprawy pt. *Ocena socjologiczna niektórych pojęć nauki prawa karnego*²⁶. W październiku 1949 r. otrzymał wypowiedzenie mimo wcześniejszego przedłużenia umowy do 1951 r. Musiał bowiem wybierać – albo praca na uczelni, albo w piśmie katolickim. Z końcem stycznia 1950 r. zakończył pracę na stanowisku adiunkta w Katedrze Prawa Karnego UJ²⁷. Natomiast w zasobie Ar-

²³ Umowa ze Stanisławem Stommą, 1933, Stepono Batoro universitetas Vilniuje, f. 175/ap. 2/555: 37.

²⁴ Wywiad Przemysława Pluty z prof. Stanisławem Stommą przeprowadzony w dniu 27 maja 2002 r. w Warszawie na temat życia i działalności prof. Bronisława Wróblewskiego i innych osobistości wileńskich, Archiwum Stanisława Stommy, 2/2218/0/40: nlb.

²⁵ Akta Senatu III, S III/246; Akta Wydziału Prawa, WP III/32.

²⁶ Pismo dziekana Wydziału Prawa UJ Adama Vetulaniego do ministra oświaty, 25 kwietnia 1947, Akta Wydziału Prawa, WP III/32: nlb., recenzenci prof. Konstanty Grzybowski, prof. Jerzy Lande i prof. Władysław Wolter uznali nowatorstwo analizy S. Stommy. Rada Wydziału jako temat wykładu habilitacyjnego wybrała „Zwalczanie postawy wrogiej przebudowie społecznej za pomocą prawa karnego w Związku Radzieckim”. Więcej na ten temat zob.: Archiwum Stanisława Stommy, 2/2218/0/49.

²⁷ Pismo rektora prof. T. Marchlewskiego do S. Stommy, 28 października 1949, Akta Wydziału Prawa, WP III/32: nlb.

chiwum Akt Nowych w Warszawie znajdują się akta dokumentujące podejmowane w latach siedemdziesiątych próby ubiegania się przez S. Stommę o przyznanie mu tytułu profesora nadzwyczajnego²⁸. Sprawa profesury zakończyła się powodzeniem dopiero dzięki pośrednictwu NSZZ „Solidarność” UJ²⁹. W zasobie Archiwum UJ znajduje się także dokumentacja z okoliczności przyznania i nadania S. Stommie w 2000 r. godności *doctora honoris causa* tej krakowskiej uczelni³⁰.

Miejscem, od którego należałoby rozpocząć poszukiwania najstarszych śladów aktywności publicystycznej krakowskiej grupy Znak, jest siedziba Archidiecezjalnej Kurii Krakowskiej, gdzie początkowo na ul. Franciszkańskiej 3 mieścił się pokój redakcji „Tygodnika Powszechnego”. Stosunkowo szybko redakcja przeniosła się do wynajmowanego od kurii mieszkania na ul. Wiślniej 12³¹. Jednakże w Archiwum Kurii nie odnajdujemy źródeł bezpośrednio odnoszących się do powstania periodyku³². Trudno jest w ogóle odtworzyć początki „Tygodnika Powszechnego” z uwagi na okoliczności powstania pisma. Pomysł wydawania katolickiego tygodnika w kraju wyzwalanym przez Armię Czerwoną nawet jego współtwórcy uważali za szalony i niedorzeczny, a czas jego trwania obliczali na okres nie dłuższy niż kilka miesięcy³³. Archiwum redakcji z pierwszych lat działalności praktycznie nie istnieje. Za jego namiastkę uznać można segregator z nekrologami, pokreślonymi przez cenzora, decydującego o możliwości poinformowania czytelników o śmierci członka rodziny na łamach krakowskiego pisma.

Odebranie zespołowi J. Turowicza „Tygodnika Powszechnego” oraz nakaz opuszczenia redakcji po wygaśnięciu umów o pracę z dniem 30 VI 1953 r. oznaczały przejście siedziby i tytułu periodyku przez zespół Bolesława Piaseckiego wywodzący się ze stowarzyszenia PAX. Pracownikom zezwolono zabrać

---

²⁸ Archiwum Stanisława Stommy, 2/2218/0/4.

²⁹ List do NSZZ „Solidarność” UJ, 5 czerwca 1981, Archiwum Stanisława Stommy, 2/2218/0/4: nlb.

³⁰ Akta Działu Organizacji Uniwersytetu Jagiellońskiego, DO 65/Stomma Stanisław.

³¹ W grudniu 2020 r. prawnik kurii po 76 latach wypowiedział umowę najmu krakowskiej redakcji „Tygodnika Powszechnego”. Od maja 2021 r. nowa siedziba mieści się na ul. Dworskiej 1C/ LU 3–4, zob. „Wiślna 12. Wszystkie światy”.

³² Znaleźć tam możemy m.in. teczki dokumentujące Tygodnie Kultury Chrześcijańskiej odbywające się w Krakowie oraz akta kardynała Karola Wojtyły dotyczące kontaktów z krakowskim Klubem Inteligencji Katolickiej.

³³ Rozmowa z Krzysztofem Kozłowskim w Krakowie z dnia 9 II 1998 r.; Graczyk, „Dom pod skrzydłami”, 42.

rzeczy osobiste, natomiast część zgromadzonych do druku materiałów została wykorzystana przez nową redakcję paksowskiego „Tygodnika Powszechnego”. Najważniejsze dokumenty i korespondencję redaktor naczelny zabrał do domu. Od tego czasu rodzinna biblioteka w mieszkaniu Turowicza, obok powiększającego się księgozbioru, zaczęła zmieniać się w archiwum krakowskiego tygodnika.

Dla badań biograficznych katolików z kręgu Znaku kluczowym zasobem źródeł staje się zatem spuścizna pozostawiona przez zmarłego w 1999 r. J. Turowicza. Rodzina i przyjaciele z redakcji postanowili, iż niezwykle liczna korespondencja i zapiski redaktora naczelnego wraz z innymi zbiorami, takimi jak księgozbiór czy fotografie, zostaną przejrane i skatalogowane³⁴. W tych okolicznościach zrodził się zamysł utworzenia Archiwum Jerzego Turowicza (AJT), dla którego poszukiwano miejsca w Krakowie. Na kustosa tworzonego archiwum wyznaczony został przez rodzinę wnuk Michał Smoczyński, w ostatnich latach życia J. Turowicza jego osobisty sekretarz³⁵. Rodzina i przedstawiciele redakcji (m.in. Tomasz Fiałkowski) stali początkowo na stanowisku ochrony zbiorów przed rozproszeniem³⁶.

Powstała w czerwcu 2002 r. Fundacja Tygodnika Powszechnego wspierała działania rodziny w poszukiwaniu miejsca dla archiwum na terenie Krakowa. Lokal na potrzeby tego przedsięwzięcia udostępnił nieodpłatnie rodzinie Andrzej Barański, prezes Herbewo City SA. Było to mieszkanie przy al. Słowackiego 66, o powierzchni 100 metrów kwadratowych³⁷. Przez osiem lat nieskatalogowane zbiory przeleżały pod tym adresem. Michał Smoczyński chętnie udostępniał historykom przechowywane tam dokumenty. Jednakże korzystanie z tak zdeponowanego zbioru, niezewidencjonowanego, zgromadzonego w nieopisanych i ciągle przestawianych kartonach, nie ułatwiało pracy badaczom dziejów najnowszych, odwiedzających mieszkanie przy al. Słowackiego.

W listopadzie 2008 r. przed rodziną pojawił się niespodziewanie problem lokalu dla archiwum, w którym przechowywano by zbiory AJT. Barański na łamach lokalnej prasy tak wyjaśniał rodzinie Turowicza okoliczności wymówienia najmu: „Obliczyliśmy, że oddając nieodpłatnie lokal na al. Słowackiego, daliśmy archiwum pół miliona złotych. Idzie kryzys i musimy zarabiać.

---

³⁴ „Archiwum Jerzego Turowicza”.

³⁵ Mazurek, „Wnuk Jerzego Turowicza”.

³⁶ Rozmowa z prezesem Fundacji Tygodnika Powszechnego Aleksandrem Kardysiem, Kraków 2011.

³⁷ Skowrońska, „Nowe miejsce dla archiwum”.

To miejsce wynajęliśmy już kancelarii adwokackiej. Może jeszcze bym się zastanowił, czy nie zostawić archiwum, gdybym wiedział, że to miejsce żyje, a to był tylko skład książek. Poza tym rodzina odzyskała dworek w Goszycach i tam zbiory powinny się znaleźć”³⁸.

Spadkobierczyni, trzy córki Turowicza: Magdalena Smoczyńska, Elżbieta Jogała oraz Joanna Piasecka, podjęły wówczas decyzję, iż wielojęzyczny księgozbiór liczący kilkanaście tysięcy pozycji pozostanie w Krakowie, natomiast pozostała część spuścizny przewieziona zostanie do Goszyc. W grudniu 2008 r., w dziewięć lat po śmierci ojca, rozpoczęły rozmowy na temat przekazania księgozbioru Jerzego Turowicza i jego żony Anny z domu Gąsiorowskiej (tłumaczki literatury francuskiej) Bibliotece Papieskiej Akademii Teologicznej (obecnie: Bibliotece Głównej Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II, BG UP JPII) w Krakowie³⁹. W wyniku wstępnych ustaleń z ówczesnym rektorem Papieskiej Akademii Teologicznej (PAT) ks. prof. dr. hab. Janem Maciejem Dyduchem uzgodniono, iż nadzorowanie przekazywania daru rodziny Turowicza będzie odbywało się pod kierunkiem ówczesnego dyrektora Biblioteki PAT ks. dr. hab. Jana Bednarczyka. W grudniu 2008 r. księgozbiór został przewieziony do magazynu budynku biblioteki na ul. Bobrzyńskiego. Nie został on jeszcze wtedy udostępniony, gdyż ustalono, iż docelowym miejscem jego ekspozycji będzie pozostający wówczas w budowie nowy gmach biblioteki tej uczelni.

W czerwcu 2012 r., po zakończeniu budowy nowej siedziby BG UP JPII przy ul. Bobrzyńskiego 10, księgozbiór został rozpakowany i opracowany⁴⁰. Ostatecznie został wyodrębniony jako osobny księgozbiór i umieszczony w wolnym dostępie na drugim piętrze nowoczesnego gmachu biblioteki. Liczący ponad 10 tys. pozycji zbiór książek, głównie z zakresu filozofii, teologii, historii powszechnej, historii Polski, historii Kościoła, sztuki i filologii, ułożono działami. Podzielono go według Klasyfikacji Dziedzinowej Książek, która jest autorską propozycją BG UP JPII⁴¹. Wydzielono w nim główne części, które podzielono na działy obejmujące zagadnienia szczegółowe, m.in.: Generalia, Teologia

³⁸ Skowrońska, „Archiwum Turowicza”.

³⁹ Papieska Akademia Teologiczna została utworzona w 1981 r. w Krakowie jako kontynuatorka tradycji zamkniętego w 1954 r. przez władze PRL Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego. W 2009 r. akademia została przekształcona w Uniwersytet Papieski Jana Pawła II.

⁴⁰ Nagieć, „Księgozbiór red. Jerzego Turowicza”, 107.

⁴¹ Ibid., 109.

(zagadnienia ogólne), Nauki biblijne, Patrologia, Teologia fundamentalna, Teologia dogmatyczna, Teologia moralna, Teologia pastoralna, Teologia duchowości, Liturgia, Homiletyka, Katechetyka, Misjologia, Ekumenizm i dialog międzyreligijny, Religioznawstwo, Filozofia, Historia powszechna i Polski, Historia Kościoła katolickiego, Prawo i administracja, Prawo kanoniczne, Kultura, Filozofia, Sztuka, Muzyka, Katolicka nauka społeczna, Pedagogika, Psychologia, Socjologia, Politologia, Komunikacja społeczna, Jan Paweł II.

Każdą książkę opatrzone specjalnie zaprojektowanym przez Katarzynę Wojdyłę czarno-białym ekslibrisem, który umieszczono na odwrocie strony tytułowej książki. Regały z księgozbiorem Turowicza zostały również odpowiednio wyeksponowane przygotowanymi specjalnie na tę okazję symbolami. Oznaczenia nawiązujące do projektu ekslibrisu wykonane zostały metodą sitodruku wydrukowanego srebrną farbą na bordowych kartach⁴². W ramach obchodów stulecia urodzin redaktora „Tygodnika Powszechnego” 10 XII 2012 r. odbyło się uroczyste przekazanie księgozbioru BG UP JPII w Krakowie⁴³. Akt darowizny został podpisany w obecności władz uczelni, córek, wnuków Turowicza i innych zebranych gości.

Natomiast przeprowadzka pozostałej części spuścizny AJT z Krakowa do Goszyc rozpoczęła się na początku stycznia 2009 r. Zbiory po opuszczeniu siedziby przy al. Słowackiego 66 przewieziono do wymagającego remontu dworu, będącego przedwojennym majątkiem teściowej J. Turowicza, Zofii z Zawiszów, oddalonego dwadzieścia kilometrów od Krakowa. W zasobie tej części zbiorów znajdowały się dokumenty i korespondencja, której autorami byli m.in.: Jan Paweł II, Stefan Wyszyński, Czesław Miłosz, Zbigniew Herbert, Leopold Tyrmand, Maria Dąbrowska, Józef Czapski i inni przedstawiciele inteligencji twórczej, pozostający w kontakcie z Turowiczem w sprawach uczestnictwa w imprezach kulturalnych czy w kwestiach wydawniczych. AJT zawiera archiwalia dokumentujące nie tylko dorobek redakcji „Tygodnika Powszechnego” czy środowiska skonsolidowanego wokół dwóch krakowskich periodyków, ale także historię polskiej kultury, Kościoła w Polsce, polskiej inteligencji oraz polskiego dziennikarstwa, w szczególności tradycję polskiego katolicyzmu otwartego spod znaku Turowicza, Tischnera i wielu innych. W odzyskanym przez rodzinę Turowiczów dworze Michał Smoczyński wraz z żoną Martą zostali depozytariuszami tej części zbiorów. Analogicznie do poprzedniego

---

⁴² Ibid., 108.

⁴³ „Uroczyste przekazanie księgozbioru”.

okresu gospodarze byli otwarci dla historyków, można było umówić się na kwerendę tych niezinwentaryzowanych archiwaliów do Goszyc.

Ostatecznie rodzina podjęła decyzję o przekazaniu zdeponowanej w Goszycach części spuścizny AJT do instytucji publicznej, w której pozostanie dostępna dla historyków. Na podstawie umowy podpisanej z rodziną w grudniu 2012 r. archiwum z Goszyc zostało przewiezione do Warszawy i włączone do zbiorów Biblioteki Narodowej. Dokumenty przekazano w dwóch turach w 2012 i 2013 r. Obecnie trwają prace nad ich opracowaniem i skatalogowaniem⁴⁴.

Ważną i uzupełniającą bazą źródłową dla analizowanego środowiska są zasoby Archiwum IPN w Warszawie oraz w Oddziałowym Archiwum IPN w Krakowie (z siedzibą w Wieliczce), a także Archiwum Zakładowego Małopolskiego Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie, Archiwum Narodowego w Krakowie.

Wobec ogromu materiału źródłowego przekazanego do archiwów IPN, a wytworzonego na potrzeby Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (MSW), skupię się na kilku wybranych fundamentalnych spostrzeżeniach, ważnych z perspektywy korzystania z zasobu tego archiwum. Istotną informacją dla prowadzenia badań jest możliwość zapoznania z inwentarzem archiwalnym IPN, który stanowi rozszerzony i aktualizowany na bieżąco przewodnik po zasobie instytutu⁴⁵. IPN, zgodnie z ustawą z dnia 18 grudnia 1998 r., publikuje na stronie internetowej inwentarz archiwalny zawierający opis całego zasobu na poziomie jednostki archiwalnej w sposób pozwalający na identyfikację zagadnień lub osób, których dotyczą dokumenty. Inwentarz zawiera ponad 2 mln rekordów opisujących materiały administracyjne, operacyjne i osobowe. Inwentarz jest otwartym przewodnikiem, systematycznie uzupełnianym o kolejne opisy. Obok nowych danych zawiera sprostowania i korekty opublikowanych wcześniej błędów odkrytych w opisach jednostek archiwalnych. Pełna baza danych o zasobie archiwalnym IPN udostępniana jest uprawnionym użytkownikom zgodnie z ustawą o instytucie.

Spośród archiwaliów IPN bogate źródło informacji stanowią sprawozdania z pracy operacyjnej Wydziału IV MSW zajmującego się od 1962 r. walką z Kościołem i organizacjami katolickimi. W zasobach archiwalnych IPN

---

⁴⁴ Anna Milewicz, pracownik Zakładu Rękopisów Biblioteki Narodowej, w ramach odbywających się w BN *Otwartych Seminariów Historycznych* od września 2016 do marca 2017 r., dnia 21 X 2016 r. wygłosiła referat na temat stanu prac pt. *Archiwum Jerzego Turowicza i prace nad jego katalogowaniem*. Rozmowy 2 VI 2021 i 8 VI 2021.

⁴⁵ „Inwentarz archiwalny”.

znajdujemy sprawy i teczki zagadnieniowe, prowadzone przeciw poszczególnym środowiskom katolików świeckich czy też ich liderom i działaczom. Są wśród nich także dokumenty, które według zamierzeń ich wytwórców nigdy nie miały zostać upublicznione, takie jak: kwestionariusze ewidencyjne, teczki personalne, teczki pracy poszczególnych tajnych współpracowników, charakterystyki liderów i działaczy katolickich i inne.

W archiwach IPN najwięcej materiałów dla analizowanej grupy pochodzi z lat sześćdziesiątych. Akta z okresu późniejszego zachowały się jedynie we fragmentarycznym zakresie. W tym kontekście dla naukowej analizy pomocnym uzupełnieniem tych archiwaliów są zapisy ewidencyjne byłego Biura „C” MSW, w gestii którego znajdowały się sprawy rejestracji, ewidencji, przechowywania i archiwizowania materiałów Urzędu Bezpieczeństwa/Służb Bezpieczeństwa (dalej: SB) w Warszawie oraz Krakowie. Odpowiednikiem centralnego Biura „C” Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w Warszawie na terenie Krakowa był Wydział „C” krakowskiego Wojewódzkiego Urzędu Spraw Wewnętrznych, a wcześniej Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej.

Podkreślić należy, iż źródła zgromadzone w archiwach IPN zostały opracowane i skatalogowane. Dokumenty stanowiące zasób tych archiwów są prawdziwe z punktu widzenia ich powstawania, wytwarzania i wykorzystywania do celów operacyjnych. Konstatacja ta nie oznacza, iż nie ma w tych aktach informacji nieprawdziwych, powstałych na skutek świadomej czy nieświadomej manipulacji wynikającej z lenistwa, niedopatrzania czy niewiedzy osób sporządzających akta.

Analizując akta dotyczące środowiska Znaku, przechowywane w IPN, zarówno w Warszawie, jak i w krakowskim oddziale, należy stwierdzić, iż zainteresowanie SB katolikami z kręgu „Tygodnika Powszechnego” i miesięcznika „Znak” było początkowo niewielkie. Z analizy akt Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego wynika, iż dopiero w czerwcu 1947 r. założono przeciwko nim sprawę o kryptonimie „Walka”⁴⁶. Rozmowy z J. Turowiczem podjęto w 1953 r., kiedy władze przekazały siedzibę redakcji i „Tygodnik Powszechny” grupie publicystów katolickich współpracujących z obozem władzy, skupionych wokół Bolesława Piaseckiego i stowarzyszenia PAX⁴⁷.

Interesujące są materiały dotyczące okresu 1953–1956, gdy okazało się, iż pomimo odebrania periodyku władzom nie udało się rozbić zespołu J. Turowi-

---

⁴⁶ Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Krakowie, IPN Kr 010/10093/1: 5–424.

⁴⁷ *Ibid.*, 80.

cza⁴⁸. W 1955 r. liderom grupy, spotykającym się w krakowskim saloniku Zofii Starowieyskiej-Morstinowej, założono sprawę agenturalno-grupową o kryptonimie „Pióro”⁴⁹. Akta zgromadzone w oddziale krakowskim Archiwum IPN pokazują, iż w centrum obserwacji znajdowali się nie tylko redaktorzy dwóch krakowskich periodyków, ale również goście zapraszani przez gospodynię na te cykliczne spotkania.

Zasób akt archiwum IPN przechowywany w Warszawie, dotyczący analizowanego środowiska, zwiększył się po 1957 r. Uformowaniu ruchu Znak towarzyszył wzrost zainteresowania władz środowiskiem katolików świeckich. Aktywność działaczy skupionych wokół dawnego zespołu „Tygodnika Powszechnego”, a także katolików z innych ośrodków, m.in. z kręgu Lasek i różnych grup z Warszawy, z KUL-u i innych grup z Lublina, zaczęła wykraczać poza dotychczasowe ramy działania dwóch krakowskich periodyków. MSW w listopadzie 1957 r., po przeszło dwuletnim okresie rozpracowywania krakowskiego środowiska, z uwagi na małą aktywność oraz brak dowodów zaniechało prowadzenia sprawy „Pióro”, przekształcając ją w sprawę ewidencyjno-operacyjną grupową o kryptonimie „Pismak”⁵⁰. Sprawę „Pismak” prowadzono praktycznie od 1957 r., tj. od odzyskania redakcji „Tygodnika Powszechnego” z rąk PAX, do sierpnia 1965 r., kiedy zakończono obserwację grupową i założono indywidualne trzy sprawy operacyjnej obserwacji⁵¹. Z obserwacji wyłączono Stanisława Stommę oraz Jana Piwowarczyka, Jana Józefa Szczepańskiego, Józefa Marię Świącickiego, a w 1960 r. także Antoniego Gołubiewa⁵². Decyzja ta nie oznaczała zmniejszenia zainteresowania grupą, a wynikała raczej z sytuacji, gdy z krakowskiego zespołu odeszli J. Piwowarczyk, J. Świącicki i J. J. Szczepański. Natomiast po przerwie obserwacją objęto ponownie A. Gołubiewa, a wobec S. Stommy i posłów z Koła Znak w Warszawie wszczęto sprawę pod kryptonimem „Wódz i S-ka”⁵³.

⁴⁸ Graczyk, „Próby wpływania na «Tygodnik Powszechny»”, 489–501.

⁴⁹ Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Krakowie, IPN Kr 010/10093/1: 342.

⁵⁰ Ibid., 12, 343.

⁵¹ Ibid., IPN Kr 039/1/13: 162–170; Musiał i Szarek, „Działania operacyjne SB”, 69–92.

⁵² Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Krakowie, IPN Kr 039/1/9: 49; od tej pory sprawę ewidencyjno-obserwacyjną grupową „Pismak” prowadzono wobec J. Turowicza, J. Woźniakowskiego, A. Gołubiewa i Z. Starowieyskiej-Morstinowej, w 1960 r. wyłączono z niej A. Gołubiewa, zob.: Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Krakowie, IPN Kr 010/10093/1: 294.

⁵³ Szerzej: Graczyk, *Cena przetrwania?*, 91–7.

Niezależnie od tych działań od 1957 r. wobec krakowskiego środowiska prowadzono równoległe sprawę zagadnieniową „Znak” skierowaną przeciwko świeckiemu aktywowi katolickiemu związanemu z „Tygodnikiem Powszechnym” i Kołem Znak⁵⁴. Grupę katolików skupioną wokół redakcji „Tygodnika Powszechnego”, miesięcznika „Znak”, a później także „Więzi”, KIK oraz Koła Poselskiego Znak władze uznawały za wyjątkowo niebezpieczną. Z tego też powodu pod koniec lat pięćdziesiątych założono sprawy obiektywne o kryptonimie „Oaza” przeciwko członkom KIK w Warszawie, których postępowanie trwało bez przerwy od lat sześćdziesiątych do końca lat siedemdziesiątych⁵⁵.

Analizując zasoby archiwalne dotyczące inwigilowania krakowskiego i warszawskiego środowiska ruchu Znak, dostrzegamy w działaniu służb wiele podobieństw, ale także różnic. Odmienność działań SB wynikała z okoliczności, w jakich formowały się te grupy. Zespół krakowski, ukształtowany w 1945 r., deklarując brak akceptacji dla marksizmu, powracał skonsolidowany do działalności publicznej w 1956 r. Natomiast w Warszawie Tadeusz Mazowiecki i Janusz Zabłocki, którzy rozbudowywali struktury ruchu, zdawali sobie sprawę, iż w sytuacji odchodzenia władz od reform Października koncesję na nowy miesięcznik dla katolików będą mogli uzyskać jedynie za cenę propozycji programowo konkurencyjnej lub alternatywnej wobec grupy krakowskiej. Zatem w koncepcji ideowej nowego pisma, na które chcieli uzyskać koncesję, w propozycji, jaką przedłożyli władzom, znalazły się akcenty afirmujące socjalizm oraz deklaracje współpracy, które okazały się trudne do zrozumienia dla katolików Znak oraz prymasa Stefana Wyszyńskiego. Z analizy archiwaliów wytworzonych przez MSW wynika, iż działania SB zarówno wobec środowiska krakowskiego, jak i warszawskiego odbywały się według precyzyjnie nakreślanego planu mającego na celu rozbijanie i rozgrywanie poszczególnych grup przeciwko sobie⁵⁶. Analiza dokumentów zgromadzonych w archiwach IPN pozwala uchwycić tło rozgrywającej się walki pomię-

⁵⁴ Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Krakowie, IPN Kr 08/61/1–8.

⁵⁵ Materiały sprawy obiektywnej kryptonim „Oaza” dotyczące KIK Warszawa, zob. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie, IPN BU 0648/130/1–2, 0648/134/1–2, 0648/136/1–2, 0648/140, 0648/142.

⁵⁶ Konsekwentne pozyskiwanie tajnych współpracowników, stosowanie różnych kombinacji operacyjnych, różnych form nacisku i represji prowadziły do szerokiej infiltracji tych środowisk. Donosy sporządzane przez tajnych współpracowników, nie raz o wątpliwej wartości, dostarczały służbom nie tylko informacji, ale służyć miały do rozbicia jedności grup czy środowisk. Werbunki w krakowskim środowisku opisuje Graczyk, *Cena przetrwania*, 115–445; zob. też: Tomasiak, *Plany pracy Departamentu IV*, 27, 97–98, 169, 257, 266, 273; Białkowski, „Opozycyjna działalność Klubów”.

dzy obozem władzy a Kościołem, pomiędzy laicką a katolicką wizją państwa, a także określić wiele dylematów moralnych, z jakimi spotykali się Polacy, ludzie kultury oraz osoby skupione wokół środowiska Znak.

Zauważyć należy, iż działaczom warszawskiego KIK i parlamentarzystom zakładano teczki obiektowe. W 1989 r. zniszczono dokumenty w sprawie operacyjnej o kryptonimie „Nurt”, prowadzonej wobec środowiska „Tygodnika Powszechnego” w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych. Nie odnajdujemy w archiwach IPN wielu akt dotyczących działalności ważnych postaci, o których wiemy ze źródeł pośrednich, że takie akta istniały⁵⁷.

Kolejnym zasobem, ważnym dla badań powyższego środowiska, jest zasób Archiwum Akt Nowych, w którym odnajdujemy wiele zespołów. Do najistotniejszych z nich zaliczyć możemy materiały m.in.: Komitetu Centralnego PZPR⁵⁸, Urzędu do spraw Wyznań (UdsW)⁵⁹ oraz Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk (GUKPiW)⁶⁰, a w szczególności nowe nabytki stanowiące spuściznę po działaczach katolickich, jak i instytucjach związanych z ich działalnością. Analiza zespołów związanych z administracją państwową, w szczególności KC PZPR czy UdsW, pozwala poznać i prześledzić ewoluującą taktykę władz wobec katolików i Kościoła w Polsce. Materiały archiwalne, już od lat uporządkowane, pozwalają poznać strategię obozu władzy wobec katolików. A te, godząc się w 1957 r. na powstanie KIK-ów jawnie odmawiających akceptacji ustroju socjalistycznego, a także na uformowanie nowej grupy wokół „Więzi” czy też na powstanie Koła Poselskiego Znak, określiły wielowariantową strategię rozbijania ruchu Znak⁶¹. Wariant pierwszy zakładał m.in. utworzenie miesięcznika „Więź” i wyodrębnienie ugrupowania Więź w oddzielne stowarzyszenie lub połączenie z Chrześcijańskim Stowarzyszeniem Społecznym w celu stworzenia konkurencyjnego stowarzyszenia katolickiego stanowiącego formę nacisku na KIK⁶². Plan alternatywny miał polegać na umocnieniu grupy „Więzi” w celu uniezależnienia jej od kierownictwa

⁵⁷ Kuta, „Działacze” i „Pismaki”, 46–95, 169–204.

⁵⁸ Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, 2/1354/0/LI/155.

⁵⁹ Urząd do Spraw Wyznań w Warszawie, 2/1587/0/127/196, 2/1587/0/127/248, 2/1587/0/127/252, 2/1587/0/129/6, 2/1587/0/129/12, 2/1587/0/130/57 i 2/1587/0/144/11.

⁶⁰ Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Warszawie, 2/1102/0/1102/1–2.

⁶¹ Urząd do Spraw Wyznań w Warszawie, 2/1587/0/129/6: 5–6.

⁶² Ibid. Szerzej o tym: Lisicka, *Pluralizm światopoglądowy*, 7–61; Poznańska, *Środowiska inteligencji katolickiej*, 91–143.

KIK i środowiska Znak. Grupa „Więzi” miała zneutralizować wpływy „prawicowego skrzydła” w KIK, jakie stanowili przedstawiciele grupy krakowskiej.

Istotna dla badań aktywności środowiska Znak jest analiza publicystyki uprawianej w warunkach cenzury prewencyjnej na łamach wiodących periodyków ruchu, w którym „Tygodnik Powszechny”, obok miesięczników „Znak”, „Więź” czy „Chrześcijanin w Świecie”, utrzymał czołową rolę. Wydane drukiem numery można analizować w zbiorach bibliotecznych. Fundacja Tygodnika Powszechnego w 2011 r. przygotowała na CD-ROM-ie zdigitalizowane roczniki z lat 1945–2011⁶³. Dodatkiem do tak opracowanego zasobu był drugi CD-ROM z zaznaczonymi ingerencjami cenzury w wybranych rocznikach, zapewne tych, które pozostały w spuściźnie pozostawionej przez J. Turowicza. W tym kontekście niezwykle ciekawy dla analizowanego środowiska jest zespół archiwalny GUKPPiW. Materiały archiwalne w nim przechowywane są niezwykle bogate – na jeden rocznik przypada nieraz po kilkanaście grubych teczek protokołów z ingerencji cenzorskich⁶⁴.

Liderzy Znak podjęli wiele kontrowersyjnych decyzji dla ocalenia swoich czasopism. Podjęli trud komunikowania się z czytelnikami niezależnie od trudności, jakie im sprawiała cenzura. Swoistą grę czy targi z cenzurą możemy zbadać dzięki zawartości zespołu GUKPPiW. Warto w tym miejscu zauważyć, iż w lutym 2019 r. zakończyły się długoletnie prace rozpoczęte w 2002 r. nad opracowaniem akt zespołu GUKPPiW⁶⁵. Akta zostały odkwaszane w pracowni konserwatorskiej AAN, a po tym zabiegu umieszczone w nowych bezkwasowych teczkach.

W wyniku długoletnich prac wprowadzono wiele zmian, które warto w tym miejscu odnotować i przytoczyć. Na inwentarz zespołu składały się spisy zdawczo-odbiorcze akt, które trafiały do AAN w kolejności:

- 29 VI 1989 r. – akta z lat 1945–1965 (spis zdawczo-odbiorczy część I – sygnatury dawne: 202–815);
- 1 IV 1990 r. – depozyt z Centralnego Archiwum Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej jako Archiwum Lewicy Polskiej (spis zdawczo-odbiorczy część I – sygnatury dawne: 1–201);

---

⁶³ Obecnie „Tygodnik Powszechny” wydawany jest w wersji papierowej i online (roczniki 2002–2021, po wykupieniu dostępu).

⁶⁴ Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Warszawie, 2/1102/0/1102/1–2.

⁶⁵ Prace prowadzili Tomasz Dzięgielewski i Patrycja Krasoń pod kierunkiem Włodzimierza Janowskiego.

- 23 X 1990 r. – akta z lat 1952–1990 (spisy zdawczo-odbiorcze: część II – sygnatury dawne: 816–2318, część III – segregatory [akta Okręgowych Urzędów Kontroli Publikacji i Widowisk] – sygnatury dawne: 2319–2392, część IV – szuflady [kartoteka czasopism] – sygnatury dawne: 2393–3566, część V – akta Okręgowych Urzędów Kontroli Publikacji i Widowisk – sygnatury dawne: 3567–3737);
- z akt zespołu Państwowa Komisja Planowania Gospodarczego wyłączono 2 j.a. i dołączono w 1990 r. do zespołu GUKPPiW, nadając im wówczas sygnatury: VI/1, VI/2;
- w trakcie prac nad nową ewidencją, po wyłączeniu zespołu z udostępniania – 16 XI 2012 r. – akta osobowe GUKPPiW przekazane przez Archiwum Rady Ministrów Kancelarii Rady Ministrów – sygnatury dawne: 1/1–1/3363;
- po zakończeniu prac nad inwentarzem zespołu – 27 III 2018 r. – kartoteka wydawnictw periodycznych („rejestr dzienników i czasopism”) nadzorowanych przez Urząd, prowadzona przez GUKPPiW, przekazana do AAN przez Sąd Okręgowy w Warszawie – 5 j.a. (pudeł).

Podstawową koncepcją nadania nowego układu zespołowi było zgrupowanie akt w seriach, które odzwierciedlałyby organizację urzędu oraz zmiany w strukturze organizacyjnej⁶⁶. Wydzielono ich dwanaście: Dział Ogólny, Sekretariat Prezesa, Gabinet Prezesa, Pion Prasy i Radia, Pion Publikacji Nieperiodycznych, Pion Widowisk, Radia i Telewizji, Pion Instruktażu i Kontroli, Pion Wydawnictw Zagranicznych, Pion Wojskowy, Pion Administracyjny, Pion Okręgowych Urzędów Kontroli Publikacji i Widowisk, Pion akt personalnych pracowników GUKPPiW.

Przeprowadzenie nowej ewidencji akt zespołu GUKPPiW miało na celu opracowanie nowych opisów: tytułów teczek i zawartości, indeksów osobowych, rzeczowych i geograficznych. Zdarzało się bowiem często, że tytuł teczki lub teczek nie był precyzyjny („Sztuki wycofane – różne”, „Wtórna GUKP”, „Radio”, „AR, API”, „Drobne druki”, „Pisma okólne i instrukcje”, „Wydawnictwa różne na lit. C”). Zweryfikowano także daty skrajne dokumentów w poszczególnych teczkach. Opis teczki uzupełniano o stan wewnętrzny (poszyt, luzy, księga, wiązane) i formę wewnętrzną (druk, fotografia, fotokopia, kse-

---

⁶⁶ Informacje na podstawie notatki sporządzonej przez Patrycję Krasoń dnia 17 VI 2021 r.

rokopia, maszynopis, rękopis), język dokumentów, znak kancelaryjny (znak teczki nadany w archiwum zakładowym GUKPPiW).

Niezwykle istotną zmianą dla historyków jest zmiana sygnatur. Zespołowi nadano nowe sygnatury, z których jedna sygnatura odpowiadałaby jednej teczce. Do tej pory akta noszące dawne sygnatury od 1 do 815 (część I dawnego inwentarza) często były grupowane po kilka teczek (a nawet kilkadziesiąt) pod jedną sygnaturą. Podczas prac ewidencyjnych zweryfikowano informacje na temat liczby teczek, widniejące pod konkretną sygnaturą na spisach stanowiących dotąd inwentarz zespołu. Zdarzało się, że podana liczba nie była zgodna ze stanem faktycznym. Sygnatury dotąd obowiązujące zostały odnotowane w nowym inwentarzu.

Nie porządkowano akt wewnątrz teczek, w związku z tym niejednokrotnie napotymano trudności z przyporządkowaniem konkretnej jednostki do odpowiedniej dla niej serii z uwagi na różnorodność materiału w niej zgromadzonego (np. ingerencje w czasopismach lub publikacjach nieperiodycznych, których nie można było ułożyć w porządku alfabetycznym według nazw czasopism, wydawnictw).

Dokonano także powtórnej ewidencji akt osobowych, uzupełniając ją o nowe informacje (np. wyodrębniając sześć nowych teczek osobowych).

Po zakończeniu prac nad opracowaniem zespołu zwiększeniu uległa liczba jednostek archiwalnych (obecnie: 7867 j.a.). Zmniejszeniu uległ rozmiar zespołu (o 33,40 mb.), co było spowodowane wyjęciem akt z 74 niepełnych segregatorów i 14 niepełnych metalowych szuflad. Zespół mierzy obecnie 159 mb.

Utworzono indeksy: osobowy, rzeczowy i geograficzny, które ułatwiają dotarcie do informacji o konkretnych wydawnictwach, tytułach prasowych, autorach czy wydarzeniach.

Do inwentarza dołączona jest także konkordancja sygnatur.

Z uwagi na prowadzenie prac konserwatorskich wyłączone z udostępniania sąteczki o sygnaturach od 1288 do 2795 zawierające sprawozdania z kontroli czasopism z dołączonymi wycinkami prasowymi oraz o sygnaturach 7863–7867 (kartoteka czasopism – 5 pudeł – 1,60 mb.).

Nie udostępnia się (lub czyni się to warunkowo) akt osobowych pracowników GUKPPiW o sygnaturach 4492–7858 (27,50 mb.) w związku z Ustawą z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach, art. 16b, pkt 1, 2: „Dostęp do materiałów archiwalnych podlega ograniczeniu ze względu na ochronę dóbr osobistych i danych osobowych”; art. 16b,

pkt 2, 6: „Materiały archiwalne podlegają udostępnianiu w przypadku dokumentacji osobowej i płacowej pracodawców – po 50 latach od ustania stosunku pracy”; oraz w związku z Rozporządzeniem Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679 z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE (ogólne rozporządzenie o ochronie danych).

Warto dodać, iż analizowane periodyki dawnego ruchu Znak („Tygodnik Powszechny” oraz miesięczniki „Znak” i „Więź” – obecnie kwartalnik) ukazują się współcześnie w wersji tradycyjnej i cyfrowej. W wyniku projektu realizowanego przez Europejskie Centrum Solidarności i przy wsparciu Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego powstało Cyfrowe Archiwum „Znaku”. Zdigitalizowany został zbiór wszystkich archiwalnych numerów „Znaku” z lat 1946–2006⁶⁷. W tych zbiorach odnajdujemy pełne numery uporządkowane w sposób chronologiczny, pogrupowane rocznikami i dekadami. Zawartość poszczególnych numerów, artykuły, autorów można wyszukiwać dzięki usługom katalogowym Biblioteki Narodowej, dostępnych online, w których zintegrowano m.in. wcześniej niezależną Bibliografię Zawartości Czasopism. Natomiast „Więź”, do 2012 r. miesięcznik, obecnie kwartalnik, posiada swoje archiwum online pozwalające zapoznać się z zawartością aktualnych i historycznych numerów tego periodyku.

Stosunkowo nowym zespołem w AAN, ważnym dla środowiska Znaku, są akta Klubu Inteligencji Katolickiej⁶⁸. Warszawski KIK w latach 1957–1976 uchodził za centrum ruchu klubowego wśród pięciu ośrodków działających w Krakowie, Poznaniu, Wrocławiu i Toruniu. Dokumenty tej warszawskiej grupy zostały przekazane do AAN w 2005 r. na podstawie *Listy teczek do Archiwum Akt Nowych*⁶⁹. Niezależnie od trwających prac nad porządkiem i inwentaryzacją materiałów archiwalnych warszawskiego ośrodka KIK – źródła były udostępniane. Ewidencjonowanie materiałów rozpoczęto w 2013 r. Prace inwentaryzacyjne zespołu zakończono w 2014 r. W wyniku przeprowadzonych czynności sporządzono ewidencję do zespołu w postaci spisu roboczego, a załącznikami do niego były: indeks osobowy, geograficzny oraz

⁶⁷ Zob. <https://www.miesiecznik.znak.com.pl/archiwum/>.

⁶⁸ Klub Inteligencji Katolickiej. Stowarzyszenie zarejestrowane w Warszawie, 2/2212/0.

⁶⁹ Informacje na podstawie notatki sporządzonej przez Bogumiłę Pieściuk 18 VI 2021 r.

przedmiotowy, wykaz obiektów w zespole oraz konkordancja stanowiąca zestawienie sygnatur ze spisu zdawczo-odbiorczego z sygnaturami nadanymi w trakcie inwentaryzowania zespołu. W 2015 r. dane zostały wprowadzone do bazy danych Inwentarzy Zespołów Archiwalnych oraz zostały zmigrowane do systemu ZoSIA. W chwili obecnej zespół akt Klub Inteligencji Katolickiej (stowarzyszenie zarejestrowane w Warszawie) jest udostępniany w całości, co ułatwia przeprowadzanie kwerend niezbędnych dla opracowań naukowych.

Niestety nie wszystkie archiwalia dokumentujące działalność KIK znajdują się w archiwach państwowych. W przypadku Archiwum Inteligencji Katolickiej w Krakowie pozostają w posiadaniu KIK, którego siedziba znajduje się na ul. Siennej 5. Na kwerendę można się umówić z sekretarzem Klubu. Zespół zawiera: programy działalności KIK, protokoły Walnych Zebrań Członków KIK, protokoły zebrań prezydium Zarządu KIK, sprawozdania roczne z działalności KIK (ogólne i szczegółowe), sprawozdania roczne z pracy w sekcji KIK, wykazy (spisy) roczne odczytów i referatów wygłoszonych w KIK.

Ważnym uzupełnieniem archiwaliów jest także spuścizna indywidualna działaczy ruchu, takich jak Stanisław Stomma⁷⁰ czy Janusz Zabłocki⁷¹. A dla tych działaczy, którzy w latach 1957–1976 wchodzili w skład Koła Poselskiego Znak, istotnym uzupełnieniem źródeł do badań aktywności na forum parlamentu jest Archiwum Sejmu, w którym od wielu lat trwają prace nad jego opracowaniem i aktualizacją.

Wielu spośród wymienionych w niniejszych rozważaniach działaczy ruchu Znak zasługuje niewątpliwie na naukowo opracowaną biografię dokumentującą niezwykle ciekawy zakres aktywności, jak i okres w historii Polski. Trudnością w tym zakresie jest rozproszenie źródeł w wielu archiwach w Polsce i poza granicami.

Jeśli nawet nie wszyscy doczekają się monografii, to niewątpliwie zasługują na biogram opracowany w oparciu o bazę źródłową, znajdującą się w archiwach państwowych, kościelnych, jak i w rękach prywatnych, zamieszczony w nowej, przygotowywanej przez Instytut Dziedzictwa Myśli Narodowej im. Romana Dmowskiego i Ignacego Jana Paderewskiego, wielotomowej serii słowników biograficznych⁷².

---

⁷⁰ Archiwum Stanisława Stommy, 2/2218/0.

⁷¹ Akta Janusza Zabłockiego, 2/2690/0.

⁷² *Słownik biograficzny katolicyzmu*, 524; *Słownik biograficzny polskiego*, 426.

■ Bibliografia

- Akta Działu Organizacji Uniwersytetu Jagiellońskiego 1970–2013. Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. DO 65.
- Akta Janusza Zabłockiego 1943–1944, 1947–1948, 1950–1951, 1956–2009, 2011. Archiwum Akt Nowych w Warszawie. 2/2690/0.
- Akta Senatu III 1945–1953. Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. S III.
- Akt Wydziału Prawa 1945–1950/51. Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. WP III.
- „Archiwum Jerzego Turowicza”. *wyborcza.pl*, 16 kwietnia 2004. <https://krakow.wyborcza.pl/krakow/7,35796,2025158.html>.
- Archiwum Stanisława Stompy [1885] 1908–2005 [2006]. Archiwum Akt Nowych w Warszawie. 2/2218/0.
- Białkowski, Michał. „Opozycyjna działalność Klubów Inteligencji Katolickiej w PRL w latach 1956–1980”. Rozprawa doktorska, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, 2011. Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu, Oddział Zbiorów Specjalnych (Dr 2814).
- Biblioteka Główna Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie. „Uroczyste przekazanie księgozbioru Jerzego Turowicza, 10 XII 2012 r.”, 14 lutego 2020. <https://biblioteka.upjp2.edu.pl/galerie/uroczyste-przekazanie-ksiegozbioru-jerzego-turowicza--10-xii-2012-r-25.html>.
- Boniecki, Adam, i Piotr Mucharski. „Stara miłość nie rdzewieje”. *Tygodnik Powszechny*, 27 grudnia 2010. <https://www.tygodnikpowszechny.pl/stara-milosc-nie-rdzewieje-144305>.
- Bonowicz, Wojciech. *Tischner*. Kraków: Wydawnictwo Znak, 2001.
- Bonowicz, Wojciech. *Tischner: biografia*. Kraków: Wydawnictwo Znak, 2020.
- Brzeziecki, Andrzej. *Tadeusz Mazowiecki: biografia naszego premiera*. Kraków: Znak Horyzont, 2015.
- Czaczkowska, Ewa K. 1966. *Milenium chrztu Polski prymasa Stefana Wyszyńskiego: perspektywa teologiczno-społeczna*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe UKSW, 2016.
- Eisler, Jerzy. „Dlaczego nie lubimy biografii dotyczących osób z czasów PRL?”. *Polish Biographical Studies* 2 (2014): 39–48.
- Głąb, Anna. *Ostryga i łaska: rzecz o Hannie Malewskiej*. Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, 2009.
- Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Warszawie 1945–1990. Archiwum Akt Nowych w Warszawie. 2/1102/0.
- Graczyk, Roman. „Dom pod skrzydłami aniołów: rozmowa z Anną Turowiczową”. *wyborcza.pl*, 23 grudnia 1999. <https://classic.wyborcza.pl/archiwumGW/985986/DOM-POD-SKRZYDLAMI-ANIOLOW>.
- Graczyk, Roman. *Cena przetrwania? SB a „Tygodnik Powszechny”*. Warszawa: Wydawnictwo Czerwone i Czarne, 2011.

- Graczyk, Roman. *Od uwikłania do autentyczności: biografia polityczna Tadeusza Mazowieckiego*. Poznań: Zysk i S-ka Wydawnictwo, 2015.
- Graczyk, Roman. „Próby wpływania na «Tygodnik Powszechny» przez TW «CK»/«Kace»”. W *Strażnicy sowieckiego imperium. Urząd Bezpieczeństwa i Służba Bezpieczeństwa w Małopolsce 1945–1990*, zredagowali Filip Musiał i Michał Wenkler, 489–501. *Bezpieka przeciw Małopolanom 1*. Kraków: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2009.
- Hennelowa, Józefa, i Roman Graczyk. *Bo jestem z Wilna... z Józefą Hennelową rozmawia Roman Graczyk*. Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, 2001.
- „Inwentarz archiwalny”. Udostępniono 10 lipca 2021. <https://inwentarz.ipn.gov.pl/#>.
- Jedlicki, Jerzy. „Autorzy i bohaterowie”. *Kwartalnik Historyczny* 71, nr 3 (1964): 716–26.
- Kawęcki, Krzysztof, red. *Słownik biograficzny polskiego obozu narodowego*. T. 1. Warszawa: Instytut Dziedzictwa Myśli Narodowej im. Romana Dmowskiego i Ignacego Jana Paderewskiego, 2020.
- Kierys, Arkadiusz. *Polska Jasionicy: biografia publicysty*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych UNIVERSITAS, 2015.
- Kisielewski, Stefan. *Dzienniki*. Warszawa: Iskry, 2001.
- Klub Inteligencji Katolickiej. Stowarzyszenie zarejestrowane w Warszawie [1920, 1954] 1956–2004. Archiwum Akt Nowych w Warszawie. 2/2212/0.
- Korczyńska, Marta. *Jerzy Zawieyski: biografia humanistyczna 1902–1969*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2011.
- Krasucki, Eryk. „Dyskusje polskich historyków (krajowych) wokół biografistyki – między «odwilżą» a upadkiem PRL”. *Polish Biographical Studies* 2 (2014): 11–38.
- Kucharski, Wojciech. *Komuniści i Watykan: polityka komunistycznej Polski wobec Stolicy Apostolskiej 1945–1974*. Centralny Projekt Badawczy IPN: Władze komunistyczne wobec Kościołów i związków wyznaniowych w Polsce 1944–1989. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2019.
- Kucharski, Wojciech, i Dariusz Misiejuk, red. *Sobór oczami polskich komunistów: Sobór Watykański II w świetle dokumentów MSW i MSZ*. Dokumenty Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 62. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2017.
- Kuta, Cecylia. „Działacze” i „Pismaki”: *aparatus bezpieczeństwa wobec organizacji katolików świeckich w Krakowie w latach 1957–1989*. Kraków: Wydawnictwo Dante, 2009.
- Lisicka, Halina. *Pluralizm światopoglądowy w koncepcjach politycznych PAX, ChSS, PZKS*. Acta Universitatis Wratislaviensis 1090. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1991.
- Łatka, Rafał, red. *Słownik biograficzny polskiego katolicyzmu społecznego*. T. 1. Warszawa: Instytut Dziedzictwa Myśli Narodowej im. Romana Dmowskiego i Ignacego Jana Paderewskiego, 2020.
- Mamoń, Bronisław. *Cieszyć się życiem: Zofia Starowieyska-Morstinowa: szkic do portretu*. Kraków: Znak, 2003.
- Mazowiecki, Tadeusz. „Pozycje i praca środowiska «Więź»”. *Więź* 3 (1961): 8–9.

- Mazurek, Maria. „Wnuk Jerzego Turowicza: Po śmierci dziadka wywieźliśmy z jego mieszkania 17 ton gazet”. *Gazeta Krakowska*, 23 stycznia 2014. <https://gazetakrakowska.pl/wnuk-jerzego-turowicza-po-smierci-dziadka-wywiezlismy-z-jego-mieszkania-17-ton-gazet/ar/3306146>.
- Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie [1944] 1954–1990. Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie.
- Musiał, Filip, i Jarosław Szarek. „Działania operacyjne SB wobec „Tygodnika Powszechnego” w latach 1957–1965 (wybrane zagadnienia)”. *Pamięć i Sprawiedliwość* 10, nr 2 (2006): 69–92.
- Nagięć, Magdalena. „Księgozbiór red. Jerzego Turowicza w Bibliotece Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie”. *Fides. Biuletyn Bibliotek Kościelnych* 1 (2013): 103–14.
- Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie [1905–1907, 1944–1947] 1948–1990. Archiwum Akt Nowych w Warszawie. 2/1354/0.
- Poznańska, Maria Wanda. *Środowiska inteligencji katolickiej wobec wizji „nowej kultury” u zarania Polski Ludowej*. Rozprawy habilitacyjne / Uniwersytet Jagielloński 256. Kraków: nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1993.
- Ptaszyński, Radosław, i Tomasz Sikorski, red. *Sensus catholicus: katolicy świeccy w Polsce Ludowej: postawy – aktywność – myśl: studia i szkice*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2014.
- Ptaszyński, Radosław. *Stommizm: biografia polityczna Stanisława Stommy*. Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, 2018.
- Rostworowski, Emanuel. „Biografia, biogram, historia grup i pokoleń”. *Kwartalnik Historyczny* 80, nr 2 (1973): 352–9.
- Sikorski, Tomasz. *Węzeł gordyjski: katolicy świeccy w PRL (1956–1989)*. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2021.
- Skibiński, Paweł. *Odnova tej ziemi: I pielgrzymka Jana Pawła II do Polski, czerwiec 1979*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 2020.
- Skowrońska, Marta. „Archiwum Turowicza znowu w kartonach”. *wyborcza.pl*, 26 stycznia 2009. <https://krakow.wyborcza.pl/krakow/7,44425,6204855,archiwum-turowicza-znowu-w-kartonach.html>.
- Skowrońska, Marta. „Nowe miejsce dla archiwum Turowicza”. *wyborcza.pl*, 20 czerwca 2021. <https://krakow.wyborcza.pl/krakow/7,44425,318250.html>.
- Stepono Batoro universitetas Vilniuje (Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie) 1918–1940. Lietuvos Centrinis Valstybės Archivas, Wilno. F. 175.
- Stomma, Stanisław. *Pościg za nadzieją*. Kolekcja „Świadkowie XX wieku” 3. Paris: Éditions du dialogue, 1991.
- Stomma, Stanisław. *Trudne lekcje historii*. Kraków: Wydawnictwo „Znak”, 1998.
- Strzelecka, Małgorzata. *Między minimalizmem a maksymalizmem: dylematy ideowe Stanisława Stommy i Janusza Zabłockiego*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2015.
- Sulikowska, Joanna, red. *Stulecie urodzin Jerzego Turowicza*. Szczecin: Wydawnictwo Volumina.pl, 2015.

- Sulikowski, Andrzej. „Pozwolić mówić prawdzie”: o twórczości Hanny Malewskiej. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, Redakcja Wydawnictw KUL, 1993.
- Tomasik, Paweł, red. *Plany pracy departamentu IV MSW na lata 1972–1979*. Dokumenty Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu 17. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2007.
- Urząd do Spraw Wyznań w Warszawie [1896, 1919–1949] 1950–1990. Archiwum Akt Nowych w Warszawie. 2/1587/0.
- Wapiński, Roman. *Pokolenia Drugiej Rzeczypospolitej*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1991.
- Wielowieyski, Andrzej. *Losowi na przekór*. Biblioteka Gazety Wyborczej. Warszawa: Agora SA, 2015.
- Wilkanowicz, Stefan, i Janusz Poniewierski, red. *Pamięć przyszłości: Stefanowi Wilkanowiczowi na początek dziewiątej dekady*. Kraków: Znak, 2005.
- „Wiślana 12. Wszystkie światy pod jednym adresem”. *Tygodnik Powszechny*, 13 kwietnia 2021. <https://www.tygodnikpowszechny.pl/wislana-12-wszystkie-swiaty-pod-jednym-adresem-167147>.
- Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Krakowie [1945] 1983–1990. Oddziałowe Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Krakowie.
- Wyszyński, Stefan. *Pro memoria: 1953*. Zredagowała Ewa K. Czaczkowska. Kościół Katolicki w Dokumentach. Gniezno: Archidiecezja Gnieźnieńska; Warszawa: Archidiecezja Warszawska; Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu; Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, 2017.
- Wyszyński, Stefan. *Pro memoria: 1953–1956*. Zredagowali Iwona Czarcińska i Andrzej Gałka. Kościół Katolicki w Dokumentach. Gniezno: Archidiecezja Gnieźnieńska; Warszawa: Archidiecezja Warszawska; Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu; Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, 2018.
- Wyszyński, Stefan. *Pro memoria: 1956–1957*. Zredagowali Michał Białkowski i Monika Wiśniewska. Kościół Katolicki w Dokumentach. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2020.
- Wyszyński, Stefan. *Pro memoria: 1958*. Zredagowała Małgorzata Krupecka. Kościół Katolicki w Dokumentach. Gniezno: Archidiecezja Gnieźnieńska; Warszawa: Archidiecezja Warszawska; Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu; Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, 2018.
- Wyszyński, Stefan. *Pro memoria: 1959*. Zredagował Grzegorz Łeszczynski. Kościół Katolicki w Dokumentach. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu; Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, 2019.
- Wyszyński, Stefan. *Pro memoria: 1960*. Zredagował Rafał Łatka. Kościół Katolicki w Dokumentach. Gniezno: Archidiecezja Gnieźnieńska; Warszawa: Archidiecezja Warszawska; Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu; Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, 2019.

- Wyszyński, Stefan. *Pro memoria: 1961*. Zredagowała Monika Wiśniewska. Kościół Katolicki w Dokumentach. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu; Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, 2019.
- Wyszyński, Stefan. *Pro memoria: 1962*. Zredagował Antoni Poniński. Kościół Katolicki w Dokumentach. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu; Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, 2020.
- Zabłocki, Janusz. „Mazowiecki, mój przeciwnik (24) «Tygodnik Powszechny» i «Droga»”. *Ład: Katolicki Tygodnik Społeczny*, 14 kwietnia 1991.
- Zabłocki, Janusz. „Mazowiecki, mój przeciwnik (30) Początki «Więzi»”. *Ład: Katolicki Tygodnik Społeczny*, 2–9 czerwca 1991.
- Zabłocki, Janusz. *Dzienniki 1956–1965*. Relacje i Wspomnienia 13. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2008.
- Zabłocki, Janusz. *Dzienniki 1966–1975*. Relacje i Wspomnienia 15. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2011.
- Zabłocki, Janusz. *Dzienniki 1976–1986*. Cz. 1: 1976–1981. Relacje i Wspomnienia 19. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2008.
- Zabłocki, Janusz. *Dzienniki 1976–1986*. Cz. 2: 1982–1986. Relacje i Wspomnienia 21. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2013.
- Zawieyski, Jerzy. „[Dziennik 1955–1969 r.]. [Tom 1], [I–X 1955]”, 1955. Mf. 71175–71205. Biblioteka Narodowa w Warszawie.
- Zawieyski, Jerzy. *Dzienniki 1955–1959*. Świadczenia. Warszawa: Ośrodek KARTA; Dom Spotkań z Historią, 2011.
- Zawieyski, Jerzy. *Dzienniki 1960–1969*. Świadczenia. Warszawa: Ośrodek KARTA; Dom Spotkań z Historią, 2012.